

Kompaktný, aktuálny a kritický úvod do analýzy diskurzu (Cingerová, Nina – Motyková, Katarína: Úvod do diskurznej analýzy. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2017. 174 s. ISBN 978-80-223-4385-5.)

Michal Bočák

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
michal.bocak@unipo.sk

V roku 2017 vydala Univerzita Komenského v Bratislave vysokoškolskú učebnicu *Úvod do diskurznej analýzy* od Niny Cingerovej z Katedry rusistiky a východoeurópskych štúdií a Kataríny Motykovej z Katedry germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ide o autorky, ktoré majú s analýzou diskurzu mnoho vlastných teoretických a praktických skúseností, čo – okrem iného – dlhodobo preukazujú aj v časopise *Jazyk a kultúra*, samostatne i v spolupráci (Cingerová, 2012; Cingerová – Motyková, 2013; Cingerová, 2015).

Ako vidno už z názvu, autorky uprednostnili označenie *diskurzna analýza* pred frekventovaným pendantmi *diskurzívna analýza* či *analýza diskurzu*, podobne aj zložitejší angl. termín *critical discourse analysis* prekladajú ako *kritická diskurzna analýza* namiesto možného ekvivalentu *kritická analýza diskurzu*, ktorý spomínajú v pozn. 68 na s. 34. Aj keď je terminológia v tomto smere značne rozkolísaná¹ a „zdá sa, že jde – navzdory občasným polemikám – spíše o autorskou konvencii (tedy bez významnejších sémantických konsekvencií)“ (Lapčík, 2009, s. 97),² za najdôležitejší považujem fakt, že Cingerová a Motyková pristúpili k zreteľnej voľbe a v pomenovaní sú v celej práci konzistentné.

Kniha má sedem hlavných kapitol. Prvá kapitola zrozumiteľne uvádza širší teoretický rámec uvažovania o diskurze, za ktorý je v súčasnosti v mnohých relevantných zdrojoch považovaný sociálny konštrukcionizmus (resp. konštruktivizmus; autorky po diskusii v pozn. č. 12 na s. 11 uprednostňujú prvý variant). Uvedený smer je osvetlený nielen pozitívne, z hľadiska svojich princípov, ale aj negatívne, z pohľadu jeho kritiky – najviac pozornosti sa tu, pochopiteľne a náležite, venuje jeho nekorektnému obviňovaniu z ontologického spochybňovania reality a argumentácii, že v skutočnosti ide o stanovisko epistemologické. Sociálkonštruktivistické východiská sú vhodne ilustrované príkladmi konštruovania národa či kategórií migrácie. Azda len odkaz na tzv. referendum za rodinu, ktoré sa na Slovensku uskutočnilo v roku 2015 (s. 24), je pochopiteľný skôr iba pre čitateľky a čitateľov, ktoré/í dianie bližšie sledovali, a vzhľadom na predpokladaný gnómickejší charakter učebného textu by sa predsa len žiadalo načrtnúť aspoň základný kontext – mimochodom, situácia sa v základných rysoch opisuje neskôr, v záverečnej úlohe 3. kapitoly (s. 73).

Bezprostredne po náčrte možností paradigmatického štruktúrovania teórie/analýzy diskurzu na začiatku druhej kapitoly je zaradená časť o poňatí diskurzu u Michela Foucaulta. Autorky predovšetkým z *Archeológie vedenia* (Foucault, 2002/2016) správne vyberajú práve tie aspekty, ktoré sú v českom preklade knihy trochu mäťúco vysadené menším písmom, takže podľa typografických zvyklostí môžu byť vnímateľné ako menej dôležité (!) – hoci z hľadiska metodiky foucaultovskej analýzy sú práve ony najzásadnejšie, pretože svojou konkrétnosťou a precíznosťou pri pozornom čítaní rozptyľujú pochybnosti o tom, ako foucaultovskú analýzu zrealizovať, resp. či sa to vôbec dá. Objavujú sa tu i stručné príklady, no keďže vo

¹ Aktuálnu situáciu podrobnejšie charakterizuje a hodnotí Soňa Schneiderová (2015, s. 14–15).

² Lapčík konkrétne odkazuje na variantnosť *diskursní/diskursivní analýza*.

Foucaultovom prípade máme do činenia s jednou z najabstraktnejších (a študentsky najobávanejších) analýz diskurzu, nebolo by na škodu, keby sa nimi konceptuálne náročný text ešte viac „priredil“. Výborné je zhrnutie *Čo nás Foucault učí* na s. 53.

Na Foucaultovo chápanie diskurzu organicky nadväzuje tretia kapitola zaoberajúca sa extenzívnou teóriou diskurzu Ernesta Laclaua a Chantal Mouffe. V nej sa vysvetľuje precizovanie niektorých Foucaultových (možnosti vytyčovania hraníc diskurzu) či napr. Saussurových (jazyková hodnota) východísk essexskou školou analýzy diskurzu, no rozoberá sa aj viacero jej špecifických pojmov (napr. uzlový bod, prázdne označujúce).

Štvrtá kapitola poskytuje priestor kritickej analýze diskurzu, ktorej základné črty dobre sumarizuje v rámečku na s. 77. Konceptuálnou bázou výkladu je delenie sociálnej praxe na prax diskurzívnu a nediskurzívnu a Faircloughova trojdimenzionálna koncepcia diskurzu, ktorá sa ďalej konfrontuje aj so striktniejšie lingvistickým diskurzívnoanalytickým prístupom Spitzmüllera a Warnkeho. V časti s názvom *Nástroje analýzy* je podrobne rozobraný a na príkladoch demonštrovaný model analýzy od Wodakovej a Riesigla; v rámečku na konci kapitoly (s. 99–100) nasleduje aj inštruktívny prehľad analytického postupu podľa duisburskej školy analýzy diskurzu (Jäger a Jägerová). Na rozdiel od predchádzajúcich, prevažne teoretických prístupov ide o konkrétnejší model, ktorý, domnievam sa, umožní predstaviť si a uskutočniť vlastnú analýzu.

Piata kapitola je venovaná sociokognitívnemu poňatiu analýzy (resp. štúdií) diskurzu, formulovanému van Dijkom. V úvode kapitoly (s. 105) sa naznačuje, že ide skôr o rámcovú perspektívu než o jednoznačnú metódu, a tak prevažujú van Dijkove konceptualizácie kľúčových pojmov, podchvíľou doplnené uvedením problémových okruhov, ktorými sa výskumne zaoberá. Z didaktického hľadiska by tu bolo vhodné naznačenie konkrétnejšieho postupu, hoci len bodového, ako je to v predchádzajúcich kapitolách, resp. analytická aplikácia niektorého z van Dijkových pojmov (napr. ideologického štvorca, ktorého praktické využitie názorne vysvetľuje napr. Sedláková, 2014, s. 450–455). Zatiaľ čo vo zvyšku knihy sú citáty z cudzích jazykov autorkami prekladané (pozri aj pozn. 11 na s. 9), v tejto časti sú aj dlhšie citáty van Dijka ponechané v pôvodnom, anglickom znení – v učebnici by ich aj tu bolo vhodnejšie preložiť, zvlášť ak sa originálne formulácie nejavia ako interpretačne zásadné.

Objektom šiestej kapitoly o kolektívnej symbolike sú vlastnosti a fungovanie kultúrne zdieľaných symbolov, figúr a metafor v diskurzoch, pričom sa skúma ich polysémický, konotatívny, obrazný charakter. Reprodukovaná schéma Jägera a Jägerovej na s. 120 je, žiaľ, vplyvom kvality tlače temer nečitateľná a viacero viet jej sprievodného textu na s. 120–121 sa opakuje. Problematika je však opäť výborne podložená rozmanitými príkladmi.

Siedma kapitola svojím názvom avizuje multimodálnu analýzu diskurzu, pričom na začiatku obhajuje (aj s odkazom na multimodálne chápanie označovania v sociálnej semiotike) potrebu metodologického posunu za hranice jazyka, rozšírenie analýzy do iných módov než verbálneho, osobitne do vizuálneho módu (v prípade obálky časopisu sa ako módy explicitne skúmajú písmo a obraz; s. 148–150). Dobré sa vysvetľujú pojmy paradigma a syntagma, vrátane užitočných techník komutačného a permutačného testovania. Azda preto, že sa táto časť explicitnejšie hlási k semiotike, by som práve tu – možno je to však len osobná preferencia a zvyk – očakával rozpracovanie teórie konotácie (stručnejšie sa uvádza už pri kolektívnej symbolike na s. 123–126) či barthesovských mytológií; skôr než napr. viac-menej iba načrtnutú Peircovu kategorizáciu znakov. Vzhľadom na množstvo semiologických/semiotických konceptov jestvujúcich v literatúre pôsobí táto kapitola miestami až ukážkovo, výberovo.

Úlohy v závere každej kapitoly majú voľnejší charakter: spravidla nejde o konkrétne cvičenia, v ktorých sa „problém“ tu a teraz vyrieši – zvlášť u analytičiek a analytikov diskurzu by to bola predstava nanajvýš naivná –, ale o návody na ďalšie štúdium, uvažovanie,

hľadanie potenciálnych riešení. Popri mediálnych textoch sa ako analytické ukážky používajú aj iné texty z verejnej sféry, napr. artefakty z urbánnych priestorov, ako sú graffiti či pamätníky (s. 70, 151, 154), čím sa nepriamo upozorňuje, že diskurzy k nám v dôsledku svojej pervazívnosti (Bočák, 2017, s. 9) prehovárajú prakticky kdekoľvek, a tak vybudovaná analytická perspektíva nenachádza uplatnenie iba pri analýze napr. novinových článkov na vysokoškolskom seminári, ale vôbec pri každodennom pohybovaní sa v (diskurzívnej) realite. Okrem už uvedených nedostatkov, ktoré vonkoncom nie sú závažné a nič nemenia na celkovom vysoko pozitívnom dojme z publikácie, predsa len treba upozorniť na potrebu ešte dôslednejšej jazykovej korektúry, aj keď text ako celok vyznieva veľmi kultivovane.

Blížiac sa k záveru, s potešením konštatujem, že v slovenskom jazykovom prostredí konečne pribudla kvalitná monotematická učebnica analýzy diskurzu,³ ktorá je schopná aj zložité koncepty vysvetliť pomerne jednoduchým spôsobom, avšak bez skreslení, ktoré pri simplifikácii komplexných teórií bežne vznikajú. Text počíta s čitateľskou základňou schopnou a ochotnou jednotlivé prístupy samostatne porovnávať a abstrahovať: javí sa ako vnútorne súdržný, no záver s ambíciou zhrnúť a preklenúť diferencie jednotlivých prístupov – možno i zámerne – absentuje. Nemá to však byť práve tak? Mali by sa multidisciplinárne a multiparadigmatické štúdiá diskurzu disciplinovať, keď sa samy snažia praktiky disciplinujúce vedenie dekonštruovať?

Skladba autorského tímu (rusistka a škandinavistka) dovoľuje rozpracovať problematiku s využitím odborných zdrojov či analytických ukážok nielen z anglofónnej jazykovej sféry, čo skutočne „zaručuje diverzifikovaný ilustračný materiál na jednej strane a na strane druhej zastúpenie rôznych sociokultúrnych priestorov pri analýzach“, ako sa píše na s. 9. Navyše, text ani zd'aleka nie je iba mechanickým, sterilným spracovaním problematiky; naopak, je doslovne presiaknutý kritikou, neodmysliteľne angažovanou perspektívou, dekonštruujúcou súčasné sociálne nerovnosti a nespravodlivosti – študentom a študentkám tak umožní na jednotlivých príkladoch z rôznych hľadísk pochopiť, ako sa ideologicky kategorizujú subjekty z hľadísk etnicity, sexuality, genderu a pod. Zmyslom analytický a študentsky zbytočne demonizovanej analýzy diskurzu, a hádam aj súčasných humanitných a sociálnych vied ako takých, totiž nie je len „vykonať“ analýzu, ale neprestajne kultivovať svoju analytickú a cez ňu napokon i sociálnu citlivosť, empatickosť voči Inému.

Recenziu si dovoľím uzavrieť o čosi subjektívnejšie. Čítanie *Úvodu do diskurznej analýzy* pre mňa ako subjekt dlhé roky formovaný práve teóriou a analýzou diskurzu na mnohých miestach nebolo prekvapivé; autorky v súlade so žánrom vysokoškolskej učebnice, ktorý vlastne má byť založený na reprodukcii odborového diskurzu, prezentujú fundamentálne teoretické koncepcie opisovanej vednej oblasti. Na druhej strane som s uspokojením sledoval, ako sa v patričných textových pozíciách vynárajú náležité fakty – lebo nemôžu inak – a ako logicky sa téma rozvíja do kompaktného diela. Nina Cingerová a Katarína Motyková, autorky s pre mňa i navzájom odlišným disciplinárnym zázemím, ponúkajú nové perspektívy aj svieže príklady, vo svojom diskurze o diskurze účinne rozvíjajú wodakovské kritické stanovisko⁴ a sústavne podnecujú k ďalšiemu uvažovaniu. Na úvod/*Úvod* to ani zd'aleka nie je málo.

³ Doplňme, že v knižke sa, podľa mňa rozumne, vynechávajú jednak analýza konverzácie (resp. konverzačná analýza – pozri aj s. 9), jednak pokusy o uchopenie analýzy diskurzu v reduktívnom lingvistickom (jazykovom) zmysle – vo všetkých prípadoch sa akcentuje sociálna perspektíva označovania.

⁴ „Kritická“ znamená nebrať veci ako dané, odkrývať komplexnosť, vyzývať redukcionizmus, dogmatizmus a dichotómie, byť sebareflexívnou vo svojom výskume a pomocou týchto procesov robiť nepriehľadné štruktúry mocenských vzťahov a ideológií zjavnými. „Kritická“ teda nenaznačuje bežný význam „byť negatívnou“ – skôr „skeptickou“.“ (Wodaková in Kendall, 2007)

Poznámka: Elektronická verzia učebnice je sprístupnená na stránke https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/krvs/ZS_2018_2019/Uvod_do_diskurznej_analyzy.pdf

Literatúra:

- BOČÁK, M. (2017): Mediálne texty ako neskolaudované križovatky (k samoúčelnosti intertextuality v textoch populárnych médií). In: *Jazyk a kultúra*, 8/29-30, s. 8–17. [Cit. 2018-10-15.] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/29-30_2017/Michal_Bocak_studia.pdf>
- CINGEROVÁ, N. (2012): Štruktúrovanie diskurzu v teórii E. Laclaua a Ch. Mouffovej a jej miesto v rámci diskurznych štúdií. In: *Jazyk a kultúra*, 3/9, [nestránkované]. [Cit. 2018-10-11.] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/9_2012/cingerova.pdf>
- CINGEROVÁ, N. (2015): Diskurzne stratégie modelovania obrazu *druhého* (na príklade týždenníka *Argumenty i fakty*). In: *Jazyk a kultúra*, 6/21-22, s. 4–11. [Cit. 2018-10-11.] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/21-22_2015/Cingerov%C3%A1_%C5%A1t%C3%BAdia.pdf>
- CINGEROVÁ, N. – MOTYKOVÁ, K. (2013): Analýza dispozitívu ako nadstavba diskurznej analýzy. In: *Jazyk a kultúra*, 4/16, [nestránkované]. [Cit. 2018-09-25.] Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/16_2013/cingerova_motykova.pdf>
- CINGEROVÁ, N. – MOTYKOVÁ, K. (2017): *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- FOUCAULT, M. (2002): *Archeologie vědění*. 1. vyd. Praha: Herrmann & synové.
- FOUCAULT, M. (2016): *Archeologie vědění*. 2. vyd. Praha: Herrmann & synové.
- KENDALL, G. (2007): What Is Critical Discourse Analysis? Ruth Wodak in Conversation With Gavin Kendall. In: *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 8/2. [Cit. 2018-10-15.]
- Dostupné na internete: <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/255/561>>
- LAPČÍK, M. (2009): Diskurs jako téma diskursu: O diskursu bez Habermase i bez Foucaulta? In: *Kultura – média – komunikace*, 1/1, s. 93–116.
- SEDLÁKOVÁ, R. (2014): *Výzkum médií: Nejužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- SCHNEIDEROVÁ, S. (2015): *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum.

Táto publikácia bola vytvorená realizáciou projektu Dovybavenie a rozšírenie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.